

Ezelsoor

Nieuwsbrief voor de Werkgroep Boekwetenschap – Universiteit Leiden

Jaargang 2, nummer 1

November 1999

Who's the culprit? Typography as a bibliographical clue

For those interested in the bibliographical 'whodunnit': there are still quite a few riddles around, waiting for shrewd and persevering sleuths to solve them. Especially in the case of early sixteenth-century editions with Reformationist sympathies. And forensic bibliography may in the future be greatly helped by an up and coming tactic: Analysis of typographical design. For my scriptie, I decided to give it a go.

The early years of the Reformation saw the new religion, or what was to become a new religion, being embraced wholeheartedly by many of those belonging to the middle classes. And printers were particularly prominent among these. Although these were strictly speaking craftsmen like other skilled entrepreneurs, their trade had an intellectual dimension. Many printers of controversial religious literature were themselves ardent supporters of the Reformation. At the same time, they were merchants, who could not fail to spot the potential of the market for Reformation ideas.

Enthusiastic though these men may have been, few were defiant enough to proclaim openly that heretical books had been printed at their shops. After Bible editions in the vernacular languages starting pouring forth from printing shops all over Europe, printing copies of the Scriptures became equally hazardous. Especially editions containing marginal comments, or 'glosses', tended to attract the very outspoken disapproval of the authorities.

One of the most popular means of trying to avoid persecution by representatives of state and church was to simply fake an imprint, or to leave it out altogether. Some printers were very proficient in this. Antwerp's most productive printer, also of protestant books, was, as far as we know, never caught: Marten de Keyser was, unsurprisingly, also very good at faking imprints. Some of his aliases have

fooled authorities as well as twentieth century bibliographers. Only in 1996, an edition of the English New Testament was discovered to be his work. This edition featured an imprint bearing the name of Luther's printer, though bibliographers had been suspecting an Antwerp colleague.

A quick look at the bibliographies of post-incunabular books reveals that many such question marks still firmly stand. How could typographical design give away a cunning printer who has managed to remain anonymous for centuries? Quite frankly, nobody is as yet very sure. Relatively little systematic research into the subject has so far been done.

One authority on the subject is the University of Amsterdam's Professor Frans Jansen, whose inaugural lecture charted the possibilities of research in this direction. He is particularly interested in the question who was responsible for typographical design. This is still more of an obscure question than one might think. Author, editor, typesetter, proof-reader: all may have played a role in determining the way a book's lay-out and general 'look' turned out.

Until more becomes clear on this subject, it will remain virtually impossible to start describing patterns which are typical of certain countries, cities or even individual printers. And until such patterns appear, it will remain even more impossible to identify which printer must have been responsible for any given anonymous edition. Those who have written on the subject, regard this as a very distant prospect, if they mention it at all. But it is a very attractive idea. M.H. Black, an authority on sixteenth-century Bibles, has said that people who have seen enough books, will intuitively be able to ascribe editions to certain periods and places.

In another place, Mr Black described the Antwerp Bible editions of the early 1600s in a way which suggests such an intuitive familiarity: 'their characteristic Erasmian-Lutheran style'. This seemed an interesting

Inhoudsopgave

Pagina 2

Studenten, Loden
Letteren en
Glasvezels

Tentoonstellingen

Pagina 3

Een fascinerende
studie over de
eerste
prentuitgevers in
Antwerpen

Recent
verschenen
boeken

Pagina 4

Stichting Vrienden
van de
Universiteits-
bibliotheek

Tentoonstellingen
in de
Universiteits-
bibliotheek

Colofon

Redactie:

J.M.P. Schaeps
Opleiding
Kunstgeschiedenis
Toestel 2788
schaeps@
rullet.leidenuniv.nl

M. A. Erenstein
Opleiding Engels
Toestel 2060
erenstein@
rullet.leidenuniv.nl

Medewerkers aan dit nummer:

N. L. Bartelings,
E. van der Voort,
J.J. Witkam en
R. Zuiderent

Tentoonstellingen en Lezingen

Den Haag, Louis Couperus Museum, Javastraat 17, t/m 17 januari 2000. *Van boek naar stuk. Van Oude Menschen op het toneel.*

Den Haag, Museum Meermann-Westreenianum, Prinsessegracht, 6 november 1999 t/m 13 februari 2000. *De verciërders. Boeken van een eeuw oud. Boeken uit de periode van de Nieuwe Kunst.*

Middelburg, Zeeuwse Bibliotheek, Kousteensedijk 7 t/m 11 december 1999, Honderd boeken van meer dan 40 beeldende kunstenaars.

Voorburg, Museum Swaensteyn, Herenstraat 101, t/m 19 maart 2000, Vormgever Piet Zwart.

starting-point for my scriptie, in which I tried to describe the typographical design of early sixteenth-century Bibles printed at Antwerp. With bibles, typographical design formed a particular challenge. Not only was the text of the Bible unusually long and complex—the spirit of the age was such that oddities in design could be interpreted as having a revolutionary background. Simply put: there seemed to me to be a greater chance of finding characteristics in typographical design in Bibles because there was more of it in bibles than in less complex books.

I never dreamed of discovering Marten de Keyser's typographical housestyle, let alone of identifying the printer of the first complete Bible in English. And I didn't. The closest I came to a true discovery was in the matter of paragraph indications. Early printers left an empty space at the beginning of paragraphs, in which rubricators would draw a paragraph symbol. As manual rubrication gradually became extinct, the empty space itself became more and more often the sign of a new paragraph. This trend was thought to have been born in Venice in the 1530s. But I found nearly all of the bibles I examined, many of them from the early 1520s and from Antwerp, already had this characteristic.

It was fascinating to examine editions which may have been personally proof-read by such a legendary figure as William Tyndale. It was also interesting to see how quickly you develop an eye for typographical design, as Black predicted. To capture intuitive notions in a complete enough description, as would be necessary for any seriously systematic research, was tricky, and sometimes frustrating. I would find myself discovering only after the twentieth bible that I had to look out for a certain characteristic, which I would have been happily overlooking for the first nineteen editions.

Systematic research of typographical design may still be in its infancy—certainly when it comes to using it for identifying anonymous editions—but I found it all the more interesting as a scriptie subject. And the 'harvest is truly plenteous', using a biblical expression. If anyone with a taste for the looks of old books is looking for a subject for his or her scriptie, this could be a particularly fascinating one.

Remco Zuiderent

Studenten, Loden Letteren en Glasvezels: Over het belang van Academic Press Leiden

Sinds 1990 verzamelt zich ieder jaar een groep studenten rond de handdrukkers in de kelder van gebouw 1175 om met losse, loden letters en veel geduld tekstjes te zetten. Met sierlijke bewegingen laten zij vervolgens honderden vellen papier over de geïnkte oppervlakte rollen. Na herhaaldelijk vouwen ontstaat tenslotte een leuk boekje dat je wellicht over vijftig jaar als curiosum in Deventer tegenkomt. In dezelfde ruimte bevindt zich EPP (*Electronic Pre-Press*) apparatuur waarmee bovenstaand proces op digitale wijze en in hoog tempo wordt nagebootst.

De elementen ruimte, historie en moderne technologie vormen samen het kloppend hart van de in 1990 opgerichte Stichting *Academic Press Leiden*. In deze kleine uitgeverij werkt jaarlijks een team van studenten, onder leiding van Adriaan van der Weel, aan de productie van een titel. Dit team is verantwoordelijk voor het gehele uitgeefproces: redactie, correctie en proeflezen van het manuscript, contact met de auteur, marketing, publiciteit, overleg met de drukker, verkoop aan boekhandels, ontwerp, lay-out en presentatie. Archieven waarin verslag wordt gedaan van alle activiteiten worden strikt bijgehouden zodat de volgende groep hiervan kan leren en dus niet steeds het wiel hoeft uit te vinden.

Inmiddels heeft *Academic Press Leiden* een sterke, afwisselende fondslijst opgebouwd en neemt de boeken- annex buitenwereld deze uitgeverij serieus. Dankzij het pionierswerk van voorgaande studenten en verbeterde apparatuur hebben deze academische boeken een professioneel uiterlijk gekregen. Dit jaar zijn de aspirant-uitgevers er zelfs in geslaagd een klein commercieel succesje te boeken met de schitterende uitgave *Dutch Legal Terminology in English*. Tevens is dit jaar het eerste project in samenwerking met een andere opleiding met succes afgerond; APL en de Opleiding Kunstgeschiedenis produceerden samen de tentoonstellingscatalogus *Zestiende-eeuwse Italiaanse Prentkunst: Uit de collectie van het Leidse Prentenkabinet*. De interesse van kranten en tijdschriften is aangewakkerd; onlangs verscheen een interview met Adriaan van der Weel in *Boekblad* waarin hij de positie

van *APL* binnen de nieuwe afstudeervariant Boekwetenschap toelicht.

De uitgeverwereld is een bijzonder complex geheel. Pas op het moment dat je erin terecht komt, een opening creëert, mensen leert kennen, flexibel bent en bereid bent hard (over) te werken kun je gaan bepalen wat jouw ideale positie is: redacteur, pr-medewerker, financieel medewerker, vertegenwoordiger, uitgever. De invulling van laatstgenoemde functie is afhankelijk van het bedrijf waar je werkt, maar is meestal een mengeling van management, uitgeefbeslissingen en puur redactiewerk. Veel mensen zien een uitgeverij als een veredelde copyshop waar mensen nog wat schoonheidsfoutjes uit teksten van hoge kwaliteit mogen halen. In plaats van deze mensen te beschuldigen van naïviteit kun je hun visie als een compliment naar vele uitgevers beschouwen. De rol van uitgever speelt zich af achter de coulissen, de belichtingsapparatuur en in de kleedkamer. De auteur en/of het boek moet de show stelen.

Een veelgestelde vraag is: 'Hoe kun je nou uitgever worden via een universitaire opleiding?' Het antwoord daarop is in mijn ogen: 'Niet.' Wat je wél kunt doen is het combineren van een (boek-) wetenschappelijke opleiding met praktijkgerichte cursussen, waarin kennismaking met de verschillende kanten van het uitgeversvak centraal staat. Teamwork, creativiteit, geduld, timing, deadlines, tactiek en commercie zijn hierbij de sleutelwoorden. Bovendien is er ontzettend veel werk beschikbaar in deze branche; de werknemers zijn niet aan te slepen. De opkomst van nieuwe communicatiemiddelen en van de digitale media zorgt voor een vacuum dat niet alleen door IT-ers, maar zeker ook door 'all-round' Letterenstudenten opgevuld kan worden.

Een groot aantal studenten heeft *Academic Press Leiden* gebruikt als een inspirerende opstap naar een stage of baan. Sommigen kom je nu tegen op de Frankfurter Buchmesse. Gezien *APL's* status van Stichting (waarbij projecten zichzelf moeten financieren door het behalen van het break-evenpoint, aangevuld met subsidies en incidentele opbrengsten van tweedehandsboeken markten) en het feit dat er studiepunten gehaald moeten worden, is het winstelement ondergeschikt en wordt alle tijd besteed aan de

innerlijke en uiterlijke verzorging van het boek. Er bestaan plannen om vaker samen te werken met andere opleidingen om de verspreiding van kennis binnen de universiteit te stimuleren. Tenslotte zou *APL* een grotere, lichte ruimte binnen de faculteit prima kunnen gebruiken voordat de uitgeverij uit zijn voegen barst.

Esther van der Voort

Een fascinerende studie over de eerste prentuitgevers in Antwerpen

Recentelijk verscheen *Printing Images in Antwerp: The Introduction of Printmaking in a City, Fifteenth Century to 1585*, Rotterdam 1998 (Studies in Print and Printmaking 2). Het boek werd uitgegeven door Sound & Vision Interactive Rotterdam en telt 508 pagina's waarvan ongeveer de helft bestaat uit ongepubliceerd archiefmateriaal.

De auteur, prof. dr. J. Van der Stock, is per september 1999 aangesteld als bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van de prenten- en tekenkunst bij de Opleiding Kunstgeschiedenis van de Universiteit Leiden. Van der Stock is adjunct-conservator in de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel en heeft een deeltijdaanstelling als docent in de geschiedenis van de grafische kunsten aan de Katholieke Universiteit Leuven.

Printing Images in Antwerp is in vele opzichten een opmerkelijke studie waarin, de bestudering van de prentkunst in een cultuurhistorisch perspectief geplaatst wordt. In een inleidend hoofdstuk pleit Van der Stock voor de bestudering van "the printed image as a historical phenomenon" en vervolgens laat hij in een reeks fascinerende hoofdstukken zien wat hij daaronder verstaat.

Op basis van jarenlang archiefonderzoek weet Van der Stock uiterst zorgvuldig de fragmenten informatie uit de bronnen steeds opnieuw te gebruiken om het ontstaan, het functioneren en de betekenis van de allereerste prentuitgevers in Antwerpen te reconstrueren. Hij laat zien hoe de gilden probeerden het nieuwe medium in hun organisatie in te lijven en tracht de positie van de drukkers en uitgevers te bepalen in "Antwerp's media landscape". De auteur constateert dat de prent-

Recent Verschenen Boeken:

De Grote Van Dale, 13de druk, Van Dale Lexicografie, Utrecht-Antwerpen 1999. fl. 339,-

Nieuwste uitgave van het meest geraadpleegde woordenboek in de Nederlandse taal.

Nel Klaversma en Kiki Hannema, Jan en Casper Luyken te boek gesteld, Verloren, Hilversum 1999. fl. 125,-

Een catalogus van Nederlands grootste Luyken-collectie in het Amsterdams Historisch Museum.

A.S.Q. Visser (ed.) P.G. Hoftijzer and B. Westerweel (co-eds.), *Emblem Books in Leiden*. Primavera Pers, Leiden 1999. fl. 69,90 (Zal in de volgende *Ezelsoor* worden besproken)

Tentoon- stellingen in de Universiteits- bibliotheek

5 november t/m 5 december 1999, *Brieven van vriend en vijand*, Maleise missiven in de Archipel (door J.J. Witkam)

10 december 1999 t/m 10 januari 2000, *Unani Tibb in India*. De Grieks-Perzische geneeskunst in het Indiase subcontinent (door J.J. Witkam)

14 januari t/m 25 februari 2000 Nederlandse literatuur in Franse vertaling (door Dr. Jeanne Verbij-Schillings) aanleiding: de verschijning van *Histoire de la littérature néerlandaise* (Parijs 1999) (Hierbij wordt een begeleidend boek gepubliceerd.)

productie tot ontwikkeling kwam via twee verschillende kanalen: de textielbedrukkers die in het gilde opgenomen waren en de onafhankelijke boekdrukkers. De verhouding tussen beiden bleef gespannen tot in 1558 Philips II het Lucas gilde van Antwerpen de verantwoording gaf over de gehele productie aan boeken en prenten. Vervolgens houdt Van der Stock zich bezig met de markt waarvoor de goedkope prenten bestemd waren. Hij komt tot de verrassende conclusie dat de zogenaamde volksprenten—hij preferereert de term “cheap printed images”—niet per definitie voor het volk bestemd waren, maar met steeds wisselende functies voor allerlei groepen van de samenleving. In het vierde hoofdstuk worden bedrijfsstrategieën onder de loep genomen. Duidelijk wordt dat prentuitgevers zich manifesteerden als commerciële zakenlieden die hun aanbod niet beperkten tot een genre binnen de prentkunst, alhoewel in de zestiende eeuw lang-

zamerhand wel specialisaties ontstonden. Het laatste hoofdstuk bevat een scala aan goed onderbouwde hypothesen en overtuigende interpretaties die de aanzet kunnen geven voor verder onderzoek.

De auteur heeft niet de pretentie een compleet overzicht te geven van de prentproductie in Antwerpen in de vijftiende en zestiende eeuw, zo wordt relatief weinig aandacht besteed aan de complexe verhoudingen tussen graveur, drukker en uitgever. Maar het kan ook niet anders of zelfs een zo rijk gedocumenteerde en veelzijdige studie als deze laat altijd nog wel vragen open.

Printing Images in Antwerp is een spannend boek dat tal van wetenschappers uit verschillende disciplines zal inspireren. Alleen de exorbitante prijs van fl. 371,00 kan een belemmering vormen om tot aanschaf over te gaan!

Nelke Bartelings

Stichting Vrienden van de Universiteitsbibliotheek

Aan het begin van de 21ste eeuw staat de Universiteitsbibliotheek voor de taak met behoud van het oude de nieuwe tijd te verstaan. Dat betekent dat zij haar talrijke bezoekers en gebruikers op de best mogelijke manier van dienst wil zijn. Dat gebeurt onder andere door 80 uur per week geopend te zijn, de collecties zo goed mogelijk raadpleegbaar te maken, het oude en bijzondere bezit optimaal te conserveren, tentoonstellingen te organiseren, over de bibliotheek en haar geschiedenis te publiceren.

Vroeger bestond de catalogus uit de ‘Leidse boekjes’, die het bezit van de bibliotheek ontsloten. Tegenwoordig is de catalogus *online* raadpleegbaar, via talrijke beeldschermen in de bibliotheek en via het Internet (<http://www.leidenuniv.nl/ub>). Hoogtepunten uit de collectie en tentoonstellingen zijn eveneens via het Internet (<http://www.etcl.nl/bc>) toegankelijk.

De Leidse Universiteitsbibliotheek krijgt

ongeveer 10.000 bezoekers per week. Sommigen van hen dragen de bibliotheek een bijzonder warm hart toe. Dat blijkt uit schenkingen en financiële steun bij hoognodige restauraties. Vanuit de gedachte dat gedeelde smart halve smart is, en gedeelde kennis dubbele kennis, is in 1999 de Stichting Vrienden van de Universiteitsbibliotheek Leiden opgericht. Deze Vrienden zijn een steun in de rug van de bibliotheek bij het verwerven van fondsen voor de aankoop of het herstel van bijzondere boeken, handschriften en kaarten. Zij dragen daarmee bij aan goede contacten tussen bibliotheek en samenleving.

Vriendschap komt van twee kanten. De bibliotheek laat met veel plezier de Vrienden de talrijke schatten uit haar bezit zien. Regelmatig worden rondleidingen in het gebouw en lezingen over de collecties georganiseerd. De Vrienden worden persoonlijk uitgenodigd voor de opening van tentoonstellingen in de bibliotheek. Wilt u ook vrien worden? *Voor meer informatie kunt u Jos Damen contacteren op tel. nr. (071)-5272810.*